

<https://doi.org/10.53656/his2021-6-1-info>

Documentary Heritage
Документално богатство

СВЕДЕНИЯ ЗА БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ ПРЕЗ IX – XI В., ОТРАЗЕНИ В РУСКИЯ ХРОНОГРАФ

Гл. ас. д-р Деница Петрова

Институт за исторически изследвания
Българска академия на науките

Резюме. Обект на настоящото изследване е Руският хронограф – обширен летописен свод, в който историята на славяните е описана като част от световната. Важно място заемат сведенията за българите. Информацията за българската история през IX – XI в. е заимствана от славянски преводи на византийски хроники и някои руски съчинения, като водещо място имат българските добавки към *Манасиевата хроника*. В статията се търси отговор на въпроса доколко продуктивен е Хронографът като исторически извор. За целите на изследването са привлечени и непубликувани редакции и преписи. Чрез метода на сравнителния анализ се установява, че макар част от сведенията да се откриват и в по-ранни руски исторически текстове, в Руския хронограф са представени различни гледни точки. Хронографът съдържа богата информация за българската история, част от която остава встрани от научния интерес. Летописният свод е ценен за науката и може да бъде продуктивно използван като извор за българската средновековна история.

Ключови думи: българи; Руски хронограф; славянска история; летописни съчинения

Увод

Руският хронограф представлява обширен летописен свод, чиято особеност е, че представя историята на русите и на славяните като част от световната. Изложението е структурирано по царства, проследяват се библейските събития, следва информация за Византия, след което се разказва за южните славяни. Повествованието достига до XVI – XVII в. Хронографът не е компилация от готови текстови фрагменти, а преработка, в която за едно и също събитие често се ползва повече от един източник. В него изворът обикновено не се цитира дословно, а се преразказва, съкращава и редактира стилистично.

Изследователите свързват появата на съчинението с т.нар. второ южнославянско влияние през XIV – XV в., когато в руската книжнина навлизат

някои от основните извори за съставянето на летописния свод (Sobolevskiy 1903, 13 – 14, 32; Tvorogov 2011, 163 – 164; Turilov 2012, 529 – 530). Сред тях са направеният в България славянски превод на *Хрониката* на Константин Манасий, *Паралипоменът* на Йоан Зонара – съкратена редакция, възникнала на сръбска почва, агиографски творби, посветени на български и сръбски светци. Литературните връзки между българи, сърби и руси предопределят и навлизането в летописния свод на информация за миналото на различните народи (Boshkov 1997, 51 – 52). Сред тези известия важно място заемат сведенията за българската история, които обхващат времето от заселването на народа на Балканския полуостров до падането на държавата под османска власт (Gorina 1980, 266).

Руският хронограф е израз на нова историческа концепция, основаваща се на идеята за Москва като „Трети Рим“. Неслучайно първата редакция на летописния свод завършва с падането на Константинопол под османска власт през 1453 г. В текста се набляга на православната вяра на другите славянски народи не само за да се подчертае общото между тях, но и да се обоснове ролята на Русия като център на поствизантийския свят. Сведенията за българската история не са изключение от общия модел. Отделните периоди от нея са представени по различен начин и според разнообразни източници, но личи стремеж към подчертаване ролята на страната в миналото на славянската общност. Особено ясно тази особеност се забелязва при сведенията за българите през IX – XI в., тоест от Покръстването до падането на България под византийска власт. Времето от IX до XI в. е представено по начин, различен от езическия период, когато народът все още не е „субект“ в световната история, или от епохата на Асеновци, разказана в съчинението предимно по сръбски извори.

Руският хронограф е използван слабо в българската медиевистика, като му се придава предимно периферно значение. Част от известията остават встрани от научния интерес. Целта на настоящата разработка е чрез сравнително-типологичен анализ да се потърсят първоизточниците на информацията. Нужно е да се отговори на въпроса какво е особеното в начина, по който българската история от IX – X в. е описана в Хронографа, и доколко летописният свод е ценен като извор за българската средновековна история.

1. Княз Борис I и Покръстването

Историята на езическа България е представена като част от главите, посветени на Византийската империя. Известието, разказващо за заселването на българите на Балканите, е отделено като самостоятелен параграф само в редакциите от 1617 и 1620 г. Сведенията за приемането на християнството са първите, обособени във всички редакции, с изключение на Западноруската, в която текстът не е разделен. В съзнанието на руските

книжовници Българската държава става самостоятелно царство едва след приемането на християнството. Ето защо не е случайно, че Покръстването е сред най-подробно описаните събития в Хронографа, заедно със създаването на славянската азбука (Nikolov 2013, 25 – 38). В т.нар. Първа редакция от 1512 г. информацията за покръстването на българите се намира в глава 167, озаглавена „За славянските народи и за русите“. Тя е и първата, посветена специално на славянската история. В нея на важното събитие са отделени три последователни параграфа, всеки от които има собствено заглавие (Gorina 1980, 267; Gorina 1999a, 117 – 124). Първият от тях предава легендата за пленената сестра на княз Борис (852 – 889), която след завръщането си в България успява да обърне брат си към християнската вяра. Съставителите на Хронографа допълват сведенията, известни и от други извори (Роров 1866, 165 – 166), с кратък разказ за това как княз Борис отишъл във византийската столица и приел кръщение от император Михаил III (842 – 967) (Gorina 2005, 63). В действителност византийският император е този, който изпраща свои пратеници в България (Božilov, Gjuzelev 1999, 172). Вторият откъс е извадка от антилатинското съчинение *Повест полезна за латините* (Роров 1866, 165 – 166), във всички редакции на което е включено сведението за покръстването на княз Борис (Nikolov 2011, 59). Във втория параграф е посочено, че българите са се кръстили в годината 6371=863 г., а в третия се казва, че народът приел християнството в 6377=869 г. По този начин руските книжовници успяват да представят Покръстването като процес, продължил няколко години (Gorina 2005, 64). Тази особеност заслужава по-голямо внимание от страна на учените. Известието е използвано частично като извор в българската наука (Petrov 1964, 569 – 590), но в него се търси конкретна дата. В съпоставка с други извори Хронографът може да даде допълнителни сведения за процеса на християнизация в България. Бъдещо проучване ще хвърли светлина и върху начина, по който информацията е навлязла в руските летописи (Gjuzelev 1996, 22 – 23).

В третия параграф е отбелязано, че след като се покръстил, княз Борис приел името Симеон (PSRL 1911, 347 – 348). Явно руските книжовници припокриват владетеля и неговия син. Според А. Н. Попов параграфът е извадка от неизвестен продължител на *Временника* на Георги Амартол (Роров 1866, 166 – 167). Л. Горина изброява сред източниците, използвани при сведенията за Покръстването, хрониките на Йоан Малала, Йоан Зонара, Георги Амартол, Константин Манасий (Gorina 1999a), без да разглежда конкретните извори за всяко от известията. Посочената в заглавието на параграфа година 6371 сочи, че е по-вероятно източник на текста да е *Летописец Елински и Римски*, в който е включена същата датировка. В него, както и в съчинението на Амартол, се казва, че след княза се покръстил и

синът му, който бил наречен Симеон (Tvorogov 1999, 451). В Хронографа текстът е частично съкратен и вероятно на това се дължи объркването в имената.

2. Цар Симеон

В Руския хронограф името на цар Симеон (893 – 927) се появява в края на глава 173, посветена на византийския император Константин VII Багренородни (913 – 959), в която е обособен абзац със заглавие „За българския цар“. Пръв А. Н. Попов свързва известието с българските добавки към *Манасиевата хроника* (Попов 1866, 174 – 175), която е сред най-важните извори, използвани при съставянето на Хронографа (Salmina 1978, 279 – 287; Каумакова 2004, 426 – 448). Първата редакция на летописната творба е съставена в Йосифо-Волоколамския манастир. В библиотеката му се е съхранявал препис на *Манасиевата хроника*, който днес е с неизвестно местонахождение (Bulanin 2016, 117 – 123). Дм. Буланин не изключва възможността да са съществували два преписа, по които книжовникът е сравнявал текста (Bulanin 2018, 81).

Хр 1512 (PSRL 1911, 357)	МХр (Dujchev et al. 1988, 241)
О болгарскомъ цари. При семъ Коньстнтине цари Семионъ царь Болгарский по миру внизе въ Царьградъ и благослови отъ патріарха и обѣдова с царе и изшедъ отгуду, нача пѣновати. И брани бывши, побѣди злѣ Греки по дваци. Аще и крестишася Болгаре, но рати не остахася.	при семъ Константинѣ цари Симеонъ, царь българскѣи, възиде по мирѣ въ Царь- градъ, и благослови сѧ ѡ(т) патріарха, и обѣдова съ царемъ и съ нимъ. изшедъ же ѡ(т)тѣждѣ. началъ пѣновати и брани бѣвши, побѣди злѣ грѣкѣ по дваци.

Двата откъса се сходат, само последното изречение явно е добавено от руския книжовник. В Западноруската редакция е посочено, че патриархът се казва Никола – това е патриарх Николай Мистик (901 – 907, 912 – 925). Сведението описва събитията от август 913 г. (Božilov 1983, 104 – 105). След смъртта на Лъв VI Мъдри (886 – 912) на 12 май 912 г. император на Византия става малолетният му син Константин VII (913 – 959). Регент на новия владетел е чичо му Александър (912 – 913), който се обявява за съимператор. Според обичая Симеон изпраща пратеници в Константинопол, но Александър ги отправя. Българският владетел се готви за война. За да го спре, патриарх Николай Мистик му пише няколко писма, но не успява да донесе мир. На 6 юни 913 г. Александър умира и управлението поема регентски съвет, начело с Николай Мистик. Скоро след това цар Симеон

потегля към византийската столица. Пред стените на града той неочаквано се отказва от по-нататъшни военни действия, предлага мир и след тържествен обяд с владетеля и патриарха се завръща в България.

Императрицата-майка Зоя, която била в изгнание, се завръща, отстранява по-голямата част от регентите и отхвърля споразумението. Войната започва – през лятото на 914 г. българска войска опустошава Тракия и Македония и превзема Адрианопол (Одрин), а друга нахлува в Драчката и Солунската област (Božilov, Gjuzelev 1999, 255; Božilov 2017, 96 – 97). Явно това са двете победи над византийците, за които се говори и в Хронографа.

Интересно е, че същото събитие е отбелязано в *Съкращения летописен свод* от 1493 г. (PSRL 1962, 181), който според проучванията на Б. Клос е използван при съставянето на Руския хронограф (Kloss 1971, 244 – 255). Двата текста не се сходят, защото имат различен първоизточник. За известието в *Летописния свод* е използвана *Повесть временных лет*.

Сходно сведение се съдържа и в Троицкия хронограф – компилация, съставена въз основа на т. нар. *Хронограф по велико изложение*. Известен е по три преписа: РГБ, ф. 304/1, № 728 от XV в., РГБ, ф. 310, № 1 от XV в. и РНБ, ф. 905, F.15 от края на XV – началото на XVI в. В абзаца, посветен на управлението на Константин, се казва следното: При семь воева Сумеонъ съ болгары и, миръ сотвори въ, отиде (Tvorogov 1989, 342).

В глава 174, разказваща за управлението на Роман Лакапин (920 – 944), се говори и за следващия поход на цар Симеон към Цариград през есента на 924 г. Българският владетел успява да завладее Адрианопол (Одрин), търпи някои дребни загуби, но през септември се установява на лагер край Влахерните. Той започва преговори с Николай Мистик, а по-късно се среща с императора и сключва примирие с него. Сведението в Хронографа отново е заимствано от българските добавки към *Манасиевата хроника* (Dujchev et al. 1988, 204). Между отделните редакции на съчинението има различия. В Разпространената (ръкопис РГБ, ф. 98, № 28) не е споменато завладяването на Одрин. В Западноруската е включена следната добавка: и по сѣмъ иде на Хорваты и убиенъ бысть, остави сына своего Петра Болгаромъ царя. За симъ Петромъ бысть Романова царица Лакапина. Византийците подготвят антибългарска коалиция заедно с хърватския княз Томислав (910 – 928). Цар Симеон организира поход срещу него, но претърпява загуба. Той умира скоро след това на 27 май 927 г. (Božilov, Gjuzelev 1999, 260; Božilov 2017, 101), но не е убит от хърватите и смъртта му не е пряка последица от загубата, както е представено в Западноруската редакция. Краткото известие не е привличало вниманието на ученията. Може да се предположи, че източник на сведението е *Хрониката* на Георги Амартол: Μαία ἡ μήτηρ αὐτοῦ. Σεμενъ, κнѣзь Болгарскіи, на Хорваты подвиже воиную и състоупоу бывшоу, побѣжденъ бывъ, и соущаго по нимъ вса иссѣче. Тѣмъ нещѣльное болѣзнию по сѣрце гатъ, погыбе, беззаконнава въ сѣ. Петра, сѣна своего, постави кнѣземъ

(Istrin 1920, 560). В руското съчинение се вижда опит тази информация да се съкрати и обобщи, но заради неразбиране книжовникът решава, че Симеон е убит от хърватите.

3. Цар Петър

Следващият български владетел, чието име е намерило място в Хронографа, е Петър (927 – 969), синът на цар Симеон. Първото му споменаване е във връзка с брака му с Мария Лакапина, внучката на византийския император Роман Лакапин (920 – 944). През 920 г. патриарх Николай Мистик предлага на цар Симеон да се сроди с новия василевс. През 919 г. чрез брака на дъщеря си Елена с Константин VII Лакапин става василеопатор – нещо, което се опитва да постигне и цар Симеон през 913 г. Макар че в края на 920 г. Роман Лакапин става император, дъщерите му нямат царски произход (Georgieva 2018, 228). През 927 г. обстановката е променена – Роман Лакапин е император, синът му Христофор е негов съвладетел, а внучката му Мария е високопоставена принцеса (Georgieva 2011, 172 – 173). Новият владетел Петър се отказва от амбициите на баща си, а Лакапин не се възпротивява на царската му титла. Бъдещите събития показват, че това е било временно решение (Božilov 2008, 412 – 413).

В една летописна бележка са обединени походът на цар Симеон към византийската столица, смъртта му и бракът на сина му Петър с внучката на василевса. Източник на известието отново са добавките към *Манасиевата хроника* (Dujchev et al. 1988, 204). В руския текст не е пояснено, че съпругата на Петър е внучка на византийския император, и информацията остава неясна. Думата е пропусната във всички редакции.

В Хронографа сведението за брака на цар Петър с Мария/Ирина Лакапина е предадено сбито. То е подробно описано в *Хрониката* на Георги Амартол, но явно авторът е използвал друг източник. Управлението на Роман Лакапин е представено според *Манасиевата хроника*, макар и в съкратен вариант. Следователно, единственият извор за брака на българския цар, с който книжовникът е разполагал, е добавката към хрониката на Манасий.

В едно от известията името на цар Петър е използвано като времеви ориентир – при неговото управление живее св. Иван Рилски. Сведението не е разглеждано от А. Н. Попов и Л. Горина, но привлича вниманието на А. А. Турилов (Turilov 1984, 23; Turilov 2012, 705.). Ученият установява, че то е извлечено от *Първото проложно житие* на светеца, според което той живее въ цр(с)тво хѣлюбивааго Петра црѣ българскаго. а грѣхъскаго Константина Димгена (Ivanov 1936, 38 – 51). Авторът на житието припокрива император Константин VII Багренородни с Константин Диоген – бащата на император Роман IV Диоген (1068 – 1071). Макар и кратка, бележката в Хронографа е важно свидетелство за българо-руските литературни връзки

и за навлизането в руската книжнина на Търновската редакция на *Стишния пролог* (Tomova 2006, 479 – 491).

Следващото споменаване на цар Петър е във връзка с неговата смърт, като в текста се говори и за синовете му Борис и Роман. Известието в Хронографа би могло да се използва в проучването на някои спорни моменти, свързани със заложничеството на двамата братя (Božilov, Gjuzelev 1999, 294 – 297, 305 – 307). Източник са добавките към *Манасиевата хроника*:

Хр 1512 (PSRL 1911, 359)	МХр 238 (Dujchev et al. 1988, 238)
При семъ царь Петръ Болгарьскый оумре. Сынове же его Борисъ и Романъ, толци сущє въ Цариградѣ, отпуцена быста на отчину.	при сем Романъ цари Петръ, царь блъгарскѣи оумрѣтъ, сѣнове же его, Борисъ и Романъ, талники сѣща въ Цариградѣ, w(т)пѣцена бѣста въ своа

Информацията за смъртта на царя е включена в глава 175, разказваща за управлението на Роман II (959 – 963) – сина на Константин Багренородни. За нея авторът на Хронографа отново е използвал *Манасиевата хроника*. Затова не е изненадващо, че всички известия за цар Петър са заимствани от българските добавки към нея.

4. Падането на България под византийска власт

Завладяването на Българската държава от византийците е сред малкото събития в българската история, при чието проучване са използвани и руски извори. Приоритетно значение се дава на *Повесть временных лет* (Božilov, Gjuzelev 1999, 269, 306, бел. 29), а Руският хронограф остава в периферията на изследователския интерес. Причината вероятно е в това, че за част от известията в по-късното съчинение *Повестта* е основен извор. В Хронографа е проследен целият процес на завоюването на българските земи от византийците, макар че тези събития не са обособени в отделни глави. От всички известия за българската история, включени в летописния свод, това е единственото, което в отделните редакции е представено според различни източници (Gorina 1999b, 46 – 47). Не е изненада, че специално място е отделено на походите на княз Светослав (945 – 972) в българските земи. За съставителите на Хронографа най-голям интерес представляват събитията, при които руската и българската история се преплитат (Gorina 1980, 267). В края на глава 176, озаглавена „Царството на Никифор Фока“, е включен параграф „За руския княз“, в който се разказва за похода на Светослав от 968 г. Източник на информацията е *Повесть временных лет*:

Хр 1512 (PSRL 1911, 362)	ХрЗР (PSRL 1914, 164)	ПВЛ (Lihachev 1996, 31)
О Рускомъ князи. При семъ Никифоръ цари в лѣто 6470 пятое иде Цвѣтослав на Болгары, Никифору царю изведъшю его на нихъ многога ради ихъ воеваніа, еже на Царьградъ. И бысть имъ бой со Цвѣтиславомъ, и одолѣ имъ и звать по Дунаю 80 градовъ и во градѣ Переславци сѣдѣ. И еце Цвѣтославъ въ Переславци, придоша Печенѣзи на Кіевъ первое, Олга же затворися во градѣ со внуцаты Ярополкомъ и Ольгомъ и Вѣлодимеромъ.	Сей же царь Никифоръ Фока, не трепя многога воевания отъ Болгаръ на Царьградъ, изведе на нихъ великаго князя Русскаго Цвѣтослава Игоревича в лѣто 6475, и бысть имъ бой съ Святославомъ. И одолѣ князь великій Святославъ и вдятъ по Дунаю 80 градовъ и сяде во граде ихъ в Переславце на Дунаи, обладая ими и на Грецехъ дань взимая. Суцѣ же Святославу в Переславце на Дунаи, придоша Печенѣзи х Кіеву первое, в лѣто 6476.	В лѣто 6475. Иде Святославъ на Дунай на Болгары. И бившемся обонимъ, одолѣ Святославъ болгаромъ, и взя городъ 80 по Дунаеви, и сѣде княжа ту въ Переславци, емля даня на грѣцѣхъ. В лѣто 6476. Придоша печенѣзи на Руску землю первое, а Святославъ бяше Переславци, и затворися Волга въ градъ со унѣки своими, Ярополкомъ и Ольгомъ и Володомѣромъ, въ градъ Кіевѣ.

Текстът в Западноруската редакция е по-близък до източника, в нея са посочени същите години и е отбелязано, че „гърците“ са давали данък на Светослав. В редакцията от 1512 г. походът е датиран към 6470=962 г. В Основната (ръкопис РГБ, ф. 98, № 220) и в тази от 1620 г. (ръкопис РГБ, ф. 299, № 436) годината е 6475, както е в *Повестта*, а в Разпространената редакция е посочена годината 6474, която се среща и в *Летописния свод* от 1493 г.

По интересен начин е обобщено известието в Хронографа с особен състав на Сергей Шелонин (ръкопис РНБ, ф. 717, № 18/18), който до момента не е привличан като извор за българската история: В лѣто 6475 (967), иде Святославъ на болгары и одолѣ им, и взя по дунаю 80 градовъ, и сѣде во граде Переславцы (Panchenko 2010, 424).

В *Повестта* изгонването на печенегите от Киев е описано по-подробно, но връзката между двата текста е очевидна. Прави впечатление една съществена разлика – в Хронографа се казва, че византийският император Никифор (963 – 969) е изпратил Светослав срещу българите. Това сведение се потвърждава и от други източници (Božilov, Gjuzelev 1999, 295 – 296). Причините за

конflikта между България и Византия все още не са напълно изяснени, но е факт, че император Никифор II Фока изпраща при княз Светослав сина на управителя на Херсон – Калокир, който да го убеди да се отправи на поход срещу българите. Най-вероятно източник на известието в Хронографа са българските добавки към *Манасиевата хроника*.

Следваща бележка дава информация за похода на Йоан Цимисхи (969 – 976) от 971 г., когато византийците превземат Велики Преслав и пленяват цар Борис II (970 – 971). А. Н. Попов идентифицира първоизточника на информацията – отново добавките към *Манасиевата хроника* (Попов 1866, 176):

Хр 1512 (PSRL 1911, 363)	МХр (Dujchev et al. 1988, 238)
Повѣди же и Болгары и первый градъ ихъ зва Преславъ и восхити вся царьскыя бѣлѣги и самаго царя ихъ Бориса отвѣдъ въ Царьградъ и красоту бѣлѣаніа царьскаго съверже съ главы его венець и отъ висса и порфиры царьскыя обнажи его, великимъ саноу почте его, магистр сотвори Гръкомъ.	сзи Цимисхи царь прѣбѣтъ Праслав, и въземъ вса царскѣ бѣлѣги, и самаго Бориса ѿведе въ Цариградъ, събѣче его тамо съ царьскыхъ и сътвори его магистра. се же с нест сѣнъ великъ въ гръцѣхъ.

В Хронографа има няколко дребни, но много значими добавки (Gorina 1980, 267) – Преслав е „първи град“ (столица) на българите, а Борис е български цар. Руският книжовник описва подробно царските одежди на владетеля – нещо, което липсва в българския текст. Вероятно целта на писача е била да разкраси разказа, за да го направи по-интересен.

В параграф със заглавие „За Цветослав (Светослав)“ се съдържа информация за събитията от обсадата на Дръстър от византийците през 970 г. до оттеглянето на руския княз през 972 г. Сведението се различава в отделните редакции, като е най-обширно в Западноруската, а в Основната, Разпространената и Третата от 1620 г. има съкращения. Първата редакция от 1512 г. и Пространната (ръкопис РГБ, ф. 37, № 21) се сходят помежду си. Текстът е компилация от няколко източника, сред които особено важни отново са българските добавки към *Манасиевата хроника* (Dujchev et al. 1988, 238). Наблюденията на О. Творогов сочат, че откъсът съзнателно е съставен по подобие на стила на Манасий, за да се предаде по-голяма експресивност на разказа (Tvorogov 1975, 174). Описанието на руско-византийската война, предадено в Западноруската редакция, е съкратен вариант на текста в *Повестъ временныхъ летъ*.

Следващото известие, отново за княз Светослав, се среща само в две редакции – Първата от 1512 г. и Пространната, която до момента не е обнарод-

вана. То дава кратка информация за втория поход на Светослав в българските земи през 969 г., когато той завладява „Переславец“, тоест Малък Преслав. В по-късната редакция руският владетел е наречен *Сѣтославъ*, а не *Цвѣтославъ*, и се подчертава, че българите са тези, които воювали против него. Най-близък паралел е известието в *Летописния свод* от 1493 г., чийто първоизточник е *Повесть временных лет*, но в него разказът е по-подробен, докато в Хронографа е съкратен. В *Повестта* градът е наречен „Переяславц“, заради припокриване с името на руския град Переяславл (Petruhin 2013, 81).

Следва информация за Комитопулите и завладяването на българските земи от император Василий II (976 – 1025), което слага край на половинвековния българо-византийски конфликт (Božilov, Gjuzelev 1999, 308 – 331; Božilov 2017, 159 – 192). Сражението между василевса и българския цар Самуил (997 – 1014) е единствената подробно описана битка в Първата редакция на Хронографа от 1512 г. (Gorina 1999b, 54). Както установява А. Н. Попов (Popov 1866, 166 – 167), в отделните редакции на летописния свод информацията не се схожда, защото са използвани различни източници. Той определя като извор на сведенията българските добавки към *Манасиевата хроника* (Popov 1866, 178 – 179). Людмила Горина уточнява (Gorina 1999b, 52 – 54), че е използван и основният текст на хрониката. В Хронографа сведенията на Манасий са предадени със съкращения. Там, където може да извлече данни от българските добавки, книжовникът е използвал тях. Описани са битката при село Ключ и смъртта на цар Самуил. Абзацът завършва с уточнението, че българските земи остават под византийска власт до *Осана царя Болгаромъ първаго* (PSRL 1911, 366), както е в българските добавки към *Манасиевата хроника*.

Л. Горина разглежда сведенията в редакцията от 1617 г. по ръкопис от библиотеката на МГУ, Иргизска колекция, № 118 (Gorina 1999b, 62 – 64). Тя установява, че спрямо варианта от 1512 г. в текста има съкращения, като са пропуснати експресивните моменти от разказа на Манасий. Наблюденията по други привлечени в настоящото изследване непубликувани манускрипти – РГБ, ф. 98, № 220 и РГБ, ф. 98, № 28, потвърждават извода на Горина.

В Западноруската редакция е ползван *Паралипоменът* на Йоан Зонара (Tvorogov 2010, 79 – 80), като между двата текста има незначителни различия и малки съкращения в началните абзаци. Единствено в тази версия се появяват имената на цар Гаврил Радомир (1014 – 1015), наречен Гаврил Роман, и на цар Иван Владислав (1015 – 1018). В Основната редакция отново са използвани *Манасиевата хроника* и българските добавки към нея, но в сравнение в тази от 1512 г. информацията е съкратена. Още по-сбити са сведенията в Разпространената, но общият смисъл не се променя.

В Руския хронограф са описани всички етапи от падането на България под византийска власт, но сведенията за българската история са представени като

част от миналото на Византия или на Русия. С изключение на информацията за пленяването на цар Борис II, другите известия са в абзаци, разказващи за княз Светослав. Събитията, свързани със завладяването на българските земи от Византия, явно предизвикват особен интерес у руските книжовници (Gorina 1999b, 53 – 55).

Изводи и обобщения

В Руския хронограф са отбелязани онези моменти от българската история през IX – XI в., които се оказват най-значими за славянския свят. В текста са намерили място Покръстването, българо-византийските войни, водени от цар Симеон, мирната политика на цар Петър, падането на България под византийска власт. Не е пропуснато и името на св. Иван Рилски, който е много почитан в руските земи. Известията за българите в повечето случаи представляват кратки компилации, обединяващи повече от един източник, но даващи приоритет на оценката за събитията, представена в българските текстове. Това е един от факторите, които правят Руския хронограф особено ценен за българската наука.

Част от сведенията са намерили място и в по-ранни руски летописни текстове, но в Хронографа скрипторите изразяват и отношението си към описваните събития. Представената информация е известна и по други извори и не съдържа нови факти, но показва важното място на България в историята на славяните и православния свят. Някои от бележките противоречат на останалите писмени източници и не се приемат от днешната наука, други са достоверни и заслужават вниманието на учените. Сред славянските извори за българската история Руският хронограф е с най-голям хронологичен обхват и съдържа най-изчерпателни сведения. Въпреки някои дребни неточности, получили се вероятно заради пропуски при компилирането, летописният текст представя адекватно миналото на българите. Оценката за събитията се доближава до тази в домашните извори и може да служи като коректив за някои византийски източници.

В българската история от IX – XI в. все още има неизяснени въпроси. Византийските и латинските извори не успяват да внесат достатъчно яснота по тях. Сведенията в Хронографа, макар и лаконични, биха могли да допринесат за проучванията. Важно е да се отговори на въпроса защо руските скриптори са се позовали на конкретен източник, като са предпочели една версия пред друга. Руският хронограф предлага различна оценка на събития и е нужен задълбочен анализ на детайлите, който в съпоставка с други текстове може да разкрие ценна информация.

На този етап славянските извори и Хронографът в частност не се използват пълноценно като източници за българската история (Gjuzelev 1996, 22 – 23). Първият учен, който обръща внимание на сведенията за българите

в летописния свод, е А. Н. Попов в публикации от 60-те години на XIX в. (Popov 1866; Popov 1869, 1 – 87). Темата частично засягат и други учени (Vasilevski 1997, 36 – 37), като приносно значение имат публикациите на Л. Горина (Gorina 1989; Gorina 1999a; Gorina 1999b). В българската медиевистика интересът към Хронографа като извор се заражда в началото на XX в. Сред първите изследователи, позоваващи се на руското съчинение, е В. Н. Златарски (Zlatarski 2007³, 339), който го нарича „руския стар хронограф“. Следващите поколения български учени рядко цитират текста, но в няколко ценни публикации (Tsanev 1981, 70; Drosneva 1984, 87, 95; Tjutjundjiev, Pavlov 1997, 36) се подчертават значението на Хронографа и недостатъчното му използване като източник за българската история. Специално внимание заслужават статиите на Б. Ангелов (Angelov 1980, 35 – 42) и А. Николов (Nikolov 2013), анализиращи препис на Хронографа в ръкопис НБКМ 774. Изброените публикации засягат само част от информацията за българите в летописния свод. Някои от известията за българите не са били обект на научно изследване, а интерпретацията на други се нуждае от осъвременяване и коригиране. Част от редакциите на руското съчинение все още не са публикувани и остават трудно достъпни за изследователите. Първата и Западноруската, макар и обнародвани отдавна, не се използват достатъчно като извор за българската история. Хронографите „с особен състав“ също рядко привличат погледа на българските медиевисти. Както показват приведените в изследването примери, някои от непубликуваните ръкописи съдържат ценна информация, различна от тази в издадените текстове. Въз основа на досегашните достижения на науката е необходимо да се задълбочат проучванията, за да може сведенията, които до момента не са били обект на специални изследвания, да се въведат в научно обръщение. Хронографът е своеобразна енциклопедия на своето време и макар че проучванията върху него започват в средата на XIX в., той все още не е пълноценно използван. Критичен анализ на богатата информация в него може да допринесе за проучванията на спорни моменти от българската средновековна история. Той е важен източник за проучването на българо-руските книжовни връзки, както и за начините, по които се интерпретира българската история в по-късните летописни творби.

ЛИТЕРАТУРА

- Ангелов, Б. Ст. 1980. Руски летописец от 1627 г. В: Ангелов, Б. Ст. *Из историята на руско-българските литературни връзки*. Т. 2. София: Наука и изкуство, 35 – 42.
- Божилов, Ив. 1983. *Цар Симеон Велики (893 – 927): Златният век на средновековна България*. София: Издателство на ОФ.

- Божилов, Ив., В. Гюзелев. 1999. *История на средновековна България VII – XIV в.* София: Анубис.
- Божилов, Ив. 2008. *Византийският свят*. София: Анубис.
- Божилов, Ив. 2017. *История на средновековна България. Т. 2. Християнска България*. Пловдив: Фондация „Българско историческо наследство“.
- Бошков, М. 1997. Руски хронограф и Српски тројадики. *Зборник Матиче српске за славистику*, **53**, 51 – 70.
- Буланин, Д. М. 2016. Утраченный рукописный источник Русского хронографа. *Rossica Antiqua*, **13** (1 – 2), 99 – 136. ISSN 2222-9027 (Print), 2226-0986 (Online).
- Буланин, Д. М. 2018. „Сербская Александрия“ и Русский Хронограф. *Rossica Antiqua*, **16** (1-2), 48 – 92. ISSN 2222-9027 (Print), 2226-0986 (Online).
- Василевски, Т. 1997. *България и Византия IX – X в. Изследвания*. София: Проф. М. Дринов.
- Георгиева, С. 2011. Българо-византийската брачна дипломация по време на Първото българско царство. *Исторически преглед*. **67** (5 – 6), 170 – 175.
- Георгиева, С. 2018. Брачната дипломация на българския владетел Симеон Велики. В: *Симеонова България в историята на европейския югоизток: 1100 години от битката при Ахелой*. София: Св. Кл. Охридски. 222 – 235.
- Горина, Л. В. 1980. О болгарских материалах в Русском хронографе редакции 1512 года. В: *Българско средновековие. Българо-съветски сборник в чест на 70-годишнината на проф. Иван Дуйчев*. София: Наука и изкуство, 265 – 269.
- Горина, Л. В. 1999а. История принятия христианства в Болгарии в русском Хронографе. В: *Вопросы истории славян*. Воронеж, **14**, 117 – 124.
- Горина, Л. В. 1999б. Завоевание Болгарии Византией (конец X – начало XI в.) в Русском Хронографе. В: *Македония: проблемы истории и культуры*. Москва: Институт славяноведения, Российская Академия Наук, 46 – 71.
- Горина, Л. В. 2005. *Болгарский хронограф и его судьба на Руси*. София: Тангра ТанНакРа.
- Гюзелев, В. 1996. Покръстването на българския народ според някои малко познати извори и исторически съчинения от IX – XV в. *Родина*, **2**, 5 – 26.
- Дроснева, Е. 1984. Българите в руската историопис от XVIII в. *Исторически преглед*, **40(2)**, 86 – 102.

- Дуйчев, И., М. А. Салмина, О. В. Творогов. 1988. *Среднеболгарский перевод Хроники Константина Манассии в славянских литературах*. София: Издательство на БАН, 1988.
- Златарски, В. Н. 2007. *История на Българската държава през Средните векове. Т. 3. Второ българско царство. България при Асеневци (1187 – 1208)*. София: Захарий Стоянов, Св. Климент Охридски.
- Иванов, Й. 1936. Жития на св. Ивана Рилски. С уводни бележки. *Годишник на Софийския университет. Историко-филологически факултет*, **32**, 38 – 51.
- Истрин, В. М. 1920. *Книги временные и образные Георгия Мниха. Хроника Георгия Амартола в древнем славянорусском переводе. Текст, исслед. и словарь. Т. 1. Текст*. Петроград: Российская Государственная Академическая типография.
- Каймакамова, М. 2004. Българският превод на Манасиевата хроника и Руският хронограф. В: *Доайенът. Юбилеен сборник, посветен на 100 год. на проф. Н. М. Дилевски*. София: Св. Кл. Охридски. 426 – 448.
- Клосс, Б. М. 1971. О времени создания Русского хронографа. *Труды Отдела древнерусской литературы*, **26**, 244 – 255.
- Лихачев, Дм. С. 1996. *Повесть временных лет. Подг. текста Д. С. Лихачева*. Санкт-Петербург: Наука.
- Николов, А. 2011. *Повест полезна за латините: паметник на средновековната славянска полемика срещу католицизма*. София: ПАМ Пъблишънг Къмпани ООД.
- Николов, А. 2013. Сведения о св. Кирилле и св. Мефодии в списке Русского хронографа из собрания Национальной библиотеки в Софии (НБКМ № 774). In: *Krakowsko-Wileńskie Studia Slawistyczne*, **8**, 25 – 38.
- Панченко, О. В. 2010. Хронограф Сергия Шелонина. *Книжные центры Древней Руси. Книжное наследие Соловецкого монастыря*. С.-Петербург: Наука. 361 – 512.
- Петров, П. 1964. За годината на налагане на християнството в България. *Известия на Института за история*, **14 – 15**, 569 – 590.
- Петрухин, В. Я. 2013. *Русь в IX – X веках. От призвания варягов до выбора веры*. Москва: Форум, Неолит.
- ПСРЛ 1911. *Полное собрание русских летописей. Т. 22. Ч. 1. Русский хронограф. Хронограф редакции 1512 года*. С.-Петербург: Типография М. А. Александрова.
- ПСРЛ 1914. *Полное собрание русских летописей. Т. 22. Ч. 2. Русский хронограф. Хронограф западно-русской редакции*. Петроград: Типография М. А. Александрова.

- ПСРЛ 1962. *Полное собрание русских летописей. Т. 27. Никаноровская летопись. Сокращенные летописные своды конца XV века.* Москва: Издательство Академии наук СССР.
- Попов, А. Н. 1866. *Обзор хронографов русской редакции.* Вып. 1. Москва: Типография А. И. Мамонтова.
- Попов, А. Н. 1869. *Изборник славянских и русских сочинений и статей, внесенных в Хронографы русской редакции.* Москва: Типография А. И. Мамонтова.
- Салмина, М. А. 1978. Хроника Константина Манассии как источник Русского хронографа. *Труды Отдела древнерусской литературы*, 32, 279 – 287.
- Соболевский, А. Н. 1903. *Переводная литература Московской Руси XIV – XVII веков. Библиографические материалы.* С.-Петербург: Типография Императорской академии наук.
- Творогов, О. В. 1975. *Древнерусские хронографы.* Москва: Наука.
- Творогов, О. В. 1989. Материалы к истории русских хронографов. 3. Троицкий хронограф. *Труды Отдела древнерусской литературы*, 42, 287 – 343.
- Творогов, О. В. 2010. Паралипомен Зонары: текст и комментарий. В: *Летописи и хроники. Новые исследования 2009 – 2010.* Москва – С. Петербург: „Альянс-Архео“, 3 – 101.
- Творогов, О. В. 1999. *Летописец Еллинский и Римский.* Т. 1. С. Петербург: Изд. Дм. Буланин.
- Томова, Е. 2006. Първото проложно житие на св. Иван Рилски в двата превода на Стишния пролог. В: *Многократните преводи в Южнославянското средновековие.* София: ГорексПрес, 479 – 491.
- Турилов, А. А. 1984. К вопросу о болгарских источниках Русского хронографа. В: *Летописи и хроники: Сб. статей.* Москва: Наука, 20 – 24.
- Турилов, А. А. 2011. *От Кирилла Философа и Константина Костенецкого до Василия Софийнина. История и культура славян IX – XVII вв.* Москва: „Индрик“.
- Турилов, А. А. 2012. *Межславянские культурные связи эпохи средневековья и источниковедение истории и культуры славян.* Москва: Знак.
- Тютюнджиев, Ив., Пл. Павлов. 1992. *Българската държава и османската експанзия 1369 – 1422.* Велико Търново: авт. изд.
- Цанев, Д. 1981. *За българите. Чуждата историческа българистика през XVIII – XIX в.* София: Септември.

REFERENCES

- Angelov, B. ST. 1980. Russian chronicle from 1627. In: Angelov, B. ST. *From the history of Russian-Bulgarian literary relations*. Vol. 2. Sofia: Science and Art, 35 – 42.
- Božilov, Iv. 1983. *King Simeon the Great (893 – 927): The Golden Age of Medieval Bulgaria*. Sofia: Publishing of OF.
- Božilov, Iv., V. Gjuzelev. 1999. *History of Mediaeval Bulgaria 7th – 14th c.* Sofia: Anubis.
- Božilov, Iv. 2008. *The Byzantine World*. Sofia: Anubis.
- Božilov, Iv. 2017. *History of Mediaeval Bulgaria. Vol. 2. Christian Bulgaria*. Plovdiv: Bulgarian Historical Heritage Foundation.
- Boshkov, M. 1997. Russian chronograph and the Serbian trojadik. *Proceedings of the Matica Srpska for Slavic Studies*, **53**, 51 – 70.
- Bulanin, D. M. 2016. Lost handwritten source of the Russian chronograph. *Rossica Antiqua*, **13** (1 – 2), 99 – 136. ISSN 2222-9027 (Print), 2226 – 0986 (Online).
- Vasilevski, T. *Bulgaria and Byzantium 9th – 10th c. Studies*. Sofia: Prof. M. Drinov Academic Publishing House.
- Bulanin, D. M. 2018. „Serbian Alexandria“ and the Russian Chronograph. *Rossica Antiqua*, **16** (1 – 2), 48 – 92. ISSN 2222-9027 (Print), 2226-0986 (Online).
- Georgieva, S. 2011. Bulgarian-Byzantine marriage diplomacy during the First Bulgarian Kingdom. *Historical review*. **67** (5 – 6), 170 – 175.
- Georgieva, S. 2018. The marital diplomacy of the Bulgarian ruler Symeon the Great. *Emperor Symeon's Bulgaria in the history of Europe's South-East: 1100 years from the battle of Achelous*. Sofia: St. Kl. Ohridski. 222 – 235.
- Gorina, L. V. 1980. About the Bulgarian materials in the Russian chronograph of the 1512 edition. In: *Bulgarian Middle Ages. Bulgarian-Soviet collection in honor of the 70th anniversary of prof. Ivan Duychev*. Sofia: Science and Art, 265 – 269.
- Gorina, L. V. 1999a. The history of the adoption of Christianity in Bulgaria in the Russian Chronograph. In: *Questions of the History of the Slavs*. Voronezh, **14**, 117 – 124.
- Gorina, L. V. 1999b. The conquest of Bulgaria by Byzantium (late 10th-early 11th century) in the Russian Chronograph. In: *Macedonia: Problems of History and Culture*. Moscow: Institute of Slavonic Studies, Russian Academy of Science, 46 – 71.
- Gorina, L. V. 2005. *Bulgarian chronograph and its fate in Russia*. Sofia: Tangra TanNakRa.

- Gjuzelev, V. 1996. The baptizing of the Bulgarian people according to some little-known sources and historical works from the 9th – 15th centuries. *Motherland*, 2.
- Drosneva, E. 1984. Bulgarians in Russian historiography from the 18th century. *Historical review*, 40(2), 86 – 102.
- Dujchev, I., M. A. Salmina, O. V. Tvorogov. 1988. *Middle Bulgarian translation of the Chronicle of Constantine Manasses in the Slavic literature*. Sofia: Publishing House of BAS, 1988.
- Zlatarski, V. N. 2007. *History of the Bulgarian state in the Middle Ages. Vol. 3. Second Bulgarian Kingdom. Bulgaria during the Assen dynasty (1187 – 1208)*. Sofia: Zahariy Stoyanov, St. Cl. Ohridski University Press.
- Ivanov, Y. 1936. Lives of St. John of Rila. With introductory notes. *Yearbook of Sofia University. Faculty of History and Philology*, 32, 38 – 51.
- Istrin, V. M. 1920. *Temporary and figurative books by George the Monk. Chronicle of George Hamartolos in the ancient Slavic translation. Text, research. and dictionary. Vol. 1. Text*. Petrograd: Russian State Academic Printing House.
- Kaymakamova, M. 2004. The Bulgarian translation of the Manasses Chronicle and the Russian Chronograph. In: *The doyen. Anniversary collection, dedicated to the 100th anniversary of Prof. N. M. Dilevski*. Sofia: St. Cl. Ohridski University Press. 426 – 448.
- Kloss, B. M. 1971. About the time of the creation of the Russian chronograph. *Proceedings of the Department of Old Russian Literature*, 26, 244 – 255.
- Lihachev, D. S. 1996. *Tale of Bygone Years. Prep. text by D. S. Lihachev*. St. Petersburg: Science.
- Nikolov, A. 2011. *A Useful Tale about the Latins: A literary monument of the medieval Slavic polemics against Catholicism*. Sofia: PAM Publishing Company Ltd.
- Nikolov, A. 2013. Information about St. Cyril and St. Methodius in the copy of the Russian chronograph from the collection of the National Library in Sofia (NLCM No. 774). In: *Krakowsko-Wileńskie Studia Slawistyczne*, 8, 25 – 38.
- Panchenko, O. V. 2010. Chronograph of Sergius Shelonin. *Book centers of Ancient Russia. Book heritage of the Solovetsky Monastery*. St. Petersburg: Science. 361 – 512.
- Petrov, P. 1964. For the year of the imposition of Christianity in Bulgaria. *Notices of the Institute of History*, 14 – 15, 569 – 590.
- Petruhin, V. Y. 2013. *Ruthenia in the 9th – 10th centuries. From the vocation of the Varangians to the choice of religion*. Moscow: Forum, Neolithic.

- PSRL 1911. *Complete collection of Russian chronicles. Vol. 22. Part 1. Russian chronograph. Chronograph, revised in 1512.* St. Petersburg: Printing house of M. A. Alexandrov.
- PSRL 1914. *Complete collection of Russian chronicles. Vol. 22. Part 2. Russian chronograph. Chronograph of the Western Russian edition.* Petrograd: Printing house of M. A. Alexandrov.
- PSRL 1962. *Complete collection of Russian chronicles. Vol. 27. Nikanor's Chronicle. Abbreviated annals from the end of the 15th c.* Moscow: USSR Academy of Sciences publishing house.
- Popov, A. N. 1866. *Review of the chronographs of the Russian edition.* Part. 1. Moscow: A. I. Mamontov's printing house.
- Popov, A. N. 1869. *Collection of Slavic and Russian works and articles included in the Chronographs of the Russian edition.* Moscow: A. I. Mamontov's printing house.
- Salmina, M. A. 1978. The Constantine Manasses' Chronicle like a source for the Russian Chronograph. *Proceedings of the Department of Old Russian Literature*, **32**, 279 – 287.
- Sobolevskiy, A. N. 1903. *Translated literature of Moscow Russia of the 14th – 17th centuries. Bibliographic materials.* St. Petersburg: Printing house of the Imperial Academy of Sciences.
- Tvorogov, O. V. 1975. *Old Russian chronographs.* Moscow: Science.
- Tvorogov, O. V. 1989. Materials for the history of Russian chronographs. 3. Troitsky Chronograph. *Proceedings of the Department of Old Russian Literature*, **42**, 287 – 343.
- Tvorogov, O. V. 2010. Chronicle of Zonaras: text and commentary. In: *Annals and Chronicles. New research 2009 – 2010.* Moscow – St. Petersburg: Alliance-Archeo, 2010, 3 – 101.
- Tvorogov, O. V. 1999. *Chronicle Hellenistic and Roman.* Vol. 1. St. Petersburg: Ed. Dm. Bulanin. ISBN: 5-86007-175-2.
- Tomova, E. 2006. The first prologue Life of St. Ivan of Rila in the two translations of the Verse Prologue. In: *The Multiple Translations in the South Slavic Middle Ages.* Sofia: GorexPress, 479 – 491.
- Turilov, A. A. 1984. On the question of the Bulgarian sources of the Russian chronograph. In: *Annals and chronicles: Collection of articles.* Moscow: Science, 20 – 24.
- Turilov, A. A. 2011. *From Cyril the Philosopher and Constantine of Kostenets to Vasily of Sofia. History and culture of the Slavs of the 9th-17th centuries.* Moscow: "Indrik".
- Turilov, A. A. 2012. *Inter-Slavic cultural ties of the Middle Ages and the source study of the history and culture of the Slavs.* Moscow: Sign.

Tjutjundjiev, Iv. & Pavlov, Pl., 1997. *The Bulgarian state and the Ottoman expansion 1369 – 1422*. Veliko Tarnovo: avt. izd.

Tzanev, D. 1981. *For the Bulgarians. Foreign historical Bulgarian studies in the 18th – 19th c.* Sofia: September.

INFORMATION ON THE BULGARIAN HISTORY IN THE 9TH – 11TH CENTURIES, REFLECTED IN THE RUSSIAN CHRONOGRAPH

Abstract. Object of the present research is the Russian chronograph, an extensive chronicle in which the history of the Slavs is described as part of the world. The information about the Bulgarians occupies an important place. The data about the Bulgarian history in the 9th – 11th c. is taken from Slavic translations of Byzantine chronicles and from some Russian historical works, most notably from the Bulgarian additions to the Manasses Chronicle. This article seeks to answer the question of how productive the Chronograph is as a historical source. Unpublished editions and copies of the Chronograph were also used for the purposes of the research. The method of comparative analysis shows that although some of the information is found in earlier Russian historical texts, different points of view are presented in the Russian chronograph. The chronograph contains rich information about Bulgarian history, part of which remains out of scientific interest. It is valuable for science and can be productively used as a source for Bulgarian medieval history.

Keywords: Bulgarians; Russian chronograph; Slavic history; historical works

✉ **Dr. Denitsa Petrova, Assist. Prof.**

ORCID iD: 0000-0003-1433-2818

Institute for Historical Studies

Bulgarian Academy of Sciences

52, Shipchenski Prohod Blvd., Bl. 17

1113 Sofia, Bulgaria

E-mail: denitsa_kp@abv.bg